

MARX, SRAFFA ΚΑΙ Η ΠΕΡΙ ΑΞΙΑΣ ΘΕΩΡΙΑ*

Υπό
Λ. Θ. ΧΟΥΜΑΝΙΔΗ

1. Εις την παρούσαν διερεύνησίν μας θα ασχοληθώμεν με την μαρξϊανήν θεωρίαν της αξίας και θα αναφερθώμεν εις τον Sraffa ίνα καταδείξωμεν την διαφοράν της μαρξϊανής οικονομικής σκέψεως από την σύγχρονον νεοοικονομικαν διανήν ως επίσης τας αδυναμίας αμφοτέρων.

Ο Marx εκ της κοινωνικής λειτουργίας καλλιεργών εις το πεδίον της γνωσιοθεωρίας μεταφέρεται εις το πεδίον της μεταφυσικής συλλαμβάνων τον διαλεκτικόν υλισμόν. Κατ' αυτόν τον τρόπον μεθοδολογικός ο Ιστορικός Υλισμός ή Ιστορικός Μονισμός ή ιστορική αντίληψις της Ιστορίας προηγείται του διαλεκτικού υλισμού δια την ερμηνείαν του κόσμου— φύσεως και κοινωνίας.

Ο ιστορικός υλισμός θεμελιούται επί της πάλης των τάξεων και της διαλεκτικής διαδικασίας της διαδοχής της κυριάρχου τάξεως υπό της ετέρας, της υπ' αυτής κυριαρχούμενης, ώστε να καθίσταται αύτη άρνησις της αρνήσεως της πρώτης. Όπως δε εις την φύσιν εχομεν ενότητα των αντιθέτων ούτω και εις την κοινωνίαν — παρ' όλον ότι η πάλη των τάξεων διεξάγεται αδιαλείπτως— υφίσταται συνύπαρξις μεταξύ δύο κλείδων τάξεων, μέχρις ότου η ενότης τούτων διασπασθή προς όφελος της καταπιεζόμενης τάξεως. Και η ενότης αύτη της ενώσεως των αντιθέτων είναι ο πρώτος νόμος της Διαλεκτικής ο οποίος, όπως και οι έτεροι νόμοι της, περί των οποίων θα ομιλήσωμεν κατωτέρω, υπόκεινται εις τον γενικώτερον νόμον της κινήσεως.

Εν τω συστήματι της καπιταλιστικής παραγωγής συγκρούονται οι κατέχοντες τα μέσα παραγωγής και ολονέν συσσωρεύοντες υπεραξίαν εκ της υπερεργα-

*Η παρούσα διερευνητική εργασία είναι μία εκείνων τας οποίας έγραψα κατά την διάρκειαν της εκπαιδευτικής μου αδείας (1986-1987).

σίας των εργατών επιχειρηματία με τους στερούμενους ταύτα εργάτας, μέχρις ότου η μεταξύ των ενότης διασπασθή. Ούτω δια της συσσωρεύσεως επιβάλλεται ο νόμος της μεταβολής της ποσότητος εις ποιότητα. Διότι κατά τον δεύτερον τούτον νόμον, της Διαλεκτικής, η συσσωρεύσις ποσότητος φέρει εντός των σπλάγχων της την ποιότητα. Και η μεταβολή της ποσότητος εις ποιότητα γίνεται βιαιώς, αλματωδώς με προετοιμασίαν — προκειμένου περί κοινωνίας— του ιδεολογικού παράγοντος ο οποίος θα κινήση τας μάζας προς επιβολήν της ποιότητος δηλ. το νέον οικονομικόν και κοινωνικόν καθεστώς υπεράνω του οποίου ανεγείρεται το νέον εποικοδόμημα των ιδεολογικών, θρησκευτικών και πολιτιστικών παραγόντων. Το εποικοδόμημα στηρίζεται επί των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας και των εξ αυτών προκυπτουσών παραγωγικών σχέσεων. Αι σχέσεις δε αύται δεν είναι ηθελημένοι αλλά αναγκαστικάί, εξαρτώμενοι εκ του υλικού τρόπου παραγωγής που παράγει τα αναγκαία δια τους ανθρώπους μέσα ζωής.

Εις την γλώσσαν της οικονομικής αναλύσεως θα ελέγαμεν ότι κεφάλαιον και εργασία εις ωρισμένον στάδιον εξελίξεως του τρόπου παραγωγής— το κεφαλαιοκρατικόν— συνυπάρχουν εν ενότητι, αλλά και εν ανταγωνιστικότητι μέχρις ότου εξ αιτίας της υποκαταστάσεως μονάδων εργασίας υπό μονάδων κεφαλαίου δημιουργηθή εφεδρικός βιομηχανικός στρατός (μάζα ανέργων) ο οποίος πιέζει το ημερομίσθιον να κατέλθη έτι και κάτω του ελαχίστου συντηρήσεως. Και τούτο είναι έτερον μειονέκτημα του συστήματος, διότι ίνα το εμπόρευμα — κατά Marx εργατική δύναμις-το οποίον διαθέτει ο ακτήμων εργάτης - προλετάριος προσφερθή εις καλήν ποιότητα αρκεί να ισοφαρίζεται ο αναγκαίος χρόνος εργασίας με τα αναγκαία προς τούτο αγαθά - εμπορεύματα, που έχει ανάγκην ο προλετάριος ίνα συνέχιση το παραγωγικόν του έργον και όχι μίαν επί πλέον την προσφοράν του δώρου της υπεραξίας - επί πλέον εργασίμου χρόνου - εις τον εργοδότην του επιχειρηματίαν. Υπό τας συνθήκας ταύτας της συσσωρεύσεως του κεφαλαίου και της υποκαταστάσεως της εργατικής δυνάμεως εν τη παραγωγή δημιουργείται η αντίθεσις μεταξύ ιδιοποιήσεως των μέσων παραγωγής και του κοινωνικού τρόπου εργασίας από μέρους των προλεταρίων, τελούντων υπό την εκμετάλλευσιν του ιδιοκτήτου των μέσων τούτων. Όθεν, κατά Marx, η επανάστασις είναι το φυσικόν συνακόλουθον της μεταβολής της ποσότητος εις ποιότητα. Και η μεταβολή αύτη όσον αφορά εις το εποικοδόμημα δεν γίνεται αποτόμως αλλά βραδέως, διότι η νοοτροπία του παλαιού καθεστώτος εξακολουθεί να υφίσταται. Και μόνον εις τας παραγωγικάς σχέσεις έχομεν απότομον σπάσιμον τούτων.

Το θέμα όμως προκύπτει εκ του γεγονότος ότι το εποικοδόμημα είναι αυτό το οποίον γεννά την εφεύρεσιν των παραγωγικών μέσων και την κατάδειξιν εις

τους καταπιεζόμενους του πεπρωμένου των και της θέσεως τούτων δηλ. της εκμεταλλεύσεως των ήτις προέρχεται εξ αυτής. Διότι η θέσις του προλεταρίου έστω και εάν του ήτο γνωστή εξ εμπειρίας θα του ήτο άγνωστος επιστημονικώς και άνευ σημασίας δια τον προορισμόν του. Βεβαίως, ο Marx τελικώς υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι ο δημιουργός της Ιστορίας εφ' όσον δέχεται και την επίδρασιν του εποικοδομήματος των νομικών και πολιτικών θεσμών επί του οικοδομήματος. Την δημιουργίαν όμως ταύτην θέτει εκτός του αυτεξουσίου δια να διακήρυξη τον θρίαμβον τούτου μόνον μετά την αποτίναξιν του καπιταλιστικού ζυγού.

Έτερον θέμα το οποίον προκύπτει είναι εάν πάντοτε η συσσώρευσις ποσότητος φέρει εις την ποιότητα, έτι δε και εις ανωτέραν της προηγουμένης.

Ο Marx, σχηματικώς, υποστηρίζει ότι πράγματι τούτο συμβαίνει και καταλήγει ότι εκ των διαφόρων σταδίων του νόμου της αρνήσεως εις την άρνησιν ο κομμουνισμός θα είναι η τελική έκβασις. Εν τοιαύτη περιπτώσει η Διαλεκτική εν τη συγκρούσει των κοινωνικών τάξεων σταματά να υπάρχη με τον κομμουνισμόν και η Ιστορία εισέρχεται εις νέαν περίοδον —της αταξικής και ειρηνικής κοινωνίας. Εις το στάδιον τούτο ο άνθρωπος από δούλος των παραγωγικών δυνάμεων καθίσταται κύριος τούτων ώστε η αναγκαιότης δηλ. η αιτιοκρατία να παραχώρηση την θέσιν της εις το αυτεξούσιον. Ενταύθα ο μελετών το έργον των συνιδρυτών του «επιστημονικού σοσιαλισμού» Marx και Engels, ευρίσκειται προσυγχύσεως μεταξύ ελευθερίας και ανελευθερίας, νατουραλισμού και βολонταρισμού, φιλοσοφίας και προφητείας, όχι πάντως προ ορθής επιχειρηματολογίας.

Εάν δεχθώμεν τους νόμους: της ενότητος των αντιθέτων, της μεταβολής της ποσότητος εις ποιότητα και της αρνήσεως εις την άρνησιν, καταλήγομεν ότι οι νόμοι ούτοι διέπονται από λογικήν, η οποία διέπει τους νόμους τούτους και ούτως αντί της υλιστικής διαλεκτικής έχομεν ιδεαλιστικήν διαλεκτικήν, η οποία και πάλιν τίθεται υπό την κριτικήν της τυπικής λογικής. Προσέτι η διαλεκτική διαδικασία δεν είναι δυνατόν να υπάρχη μέχρι του ιστορικού σταδίου του καπιταλισμού και κατόπιν να σταματά, διότι ή υπάρχη ή δεν υπάρχη. Ενταύθα όμως δεν πρόκειται να εντυφήσωμεν επ' αυτών διότι αφορούν εις το αντικείμενον της Φιλοσοφίας. Είτε όμως το θέλομεν είτε όχι και η υιοθέτησις ενός μόνον παράγοντος κινούντος την Ιστορίαν —η πάλη των τάξεων—δεν δύναται να ερμηνεύση το ιστορικόν φαινόμενον, δεδομένου ότι εις τούτο εισχωρεί πλέγμα υλικών και πνευματικών και ηθικών παραγόντων των οποίων έκαστος βαρύνει περισσότερο ή ολιγότερον την ιστορικήν διαδικασίαν. Ταύτην όμως ο Marx ως ελέχθη ερμηνεύει μόνον εντός δύο κλείδων - τάξεων ωσάν να μη υπάρχουν έτεροι κοινωνικάί τάξεις, πολύ δε περισσότερο όταν αυτά επί των ημερών μας προσέλαβον μορφήν

εισοδηματικών στρωμάτων, τουλάχιστον δια τας εξειλιγμένες και δημοκρατικός κοινωνίας εντός των οποίων υπάρχουν εισοδηματικά στρώματα εργασίας. Εξ άλλου εντός μιας και της αυτής «τάξεως» παρατηρούνται αντιθέσεις και συγκρούσεις συμφερόντων ενίοτε ισχυρότεροι εν σχέσει προς τας άλλας τάξεις.

Εν πάση περιπτώσει η περισσότερον διερεύνησις των κοινωνιολογικών σχέσεων του Marx θα μας απεμάκρυνεν από το αντικείμενον της παρούσης διερευνητικής μελέτης διο και προχωρούμεν εις την οικονομικήν ανάλυσιν της περί αξίας θεωρίας του Marx αρχίζοντας από τον στοιχειώδη, κατ'αυτόν, πλούτον της αστικής κοινωνίας, το εμπόρευμα.

2. Το αγαθόν ο Marx διακρίνει αναλόγως του σταδίου της κοινωνικής παραγωγής εις μη εμπόρευμα και εις εμπόρευμα. Το πρώτον ικανοποιεί μίαν δεδομένην ανάγκην, το δεύτερον καλύπτει ανταλλακτικήν σχέσιν προς επίτευξιν κέρδους. Διο και το εμπόρευμα, συμφώνως προς τον Marx, περιλαμβάνει τας αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος και τας αντινομίας τούτου που το οδηγούν εις την κατάρρευσίν του.

Το εμπόρευμα έχει δύο αξίας, η μία είναι η ικανότης τούτου να ικανοποιεί ανθρωπίνην ανάγκην, ούτως έχει αξίαν χρήσεως. Αύτη όμως καλύπτεται και εξαφανίζεται εντός του τρόπου ανταλλαγής των εμπορευμάτων που ισχύει εντός του καπιταλισμού και που είναι η δυνατότης του εμπορεύματος να ανταλλάσσεται προς έτερα εμπορεύματα και που προσδιορίζει την δευτέραν του αξίαν, την ανταλλακτικόν αξίαν. Η αξία χρήσεως αφορά εις την οικονομίαν πορισμού — επιβιώσεως την Οικονομίαν κατά την Αριστοτέλειον ορολογίαν, η δε ανταλλακτική αξία αφορά εις την κτητικήν Οικονομίαν δηλ. την Χρηματιστικόν κατά την ορολογίαν του αυτού φιλοσόφου. Η ανταλλακτική αξία μετρείται επί τη βάσει του κοινωνικού αναγκαίου χρόνου εργασίας ο οποίος κατηναλώθη κατά τη διάρκειαν της παραγωγής του εμπορεύματος. Και μετρείται ο χρόνος ούτος επί τη βάσει της μέσης επιτηδειότητος και της ποιότητος της εργασίας και του περιβάλλοντος (τεχνολογικού και πολιτιστικού) εντός του οποίου διεξάγεται το έργον της παραγωγής.

Το εμπόρευμα δια της πωλήσεως του μεταμορφούται εις τιμήν μέσω του ισοδυνάμου της αξίας του— χρήματος. Και είναι αυτό το οποίον ενδιαφέρει να συγκεντρωθή ίνα μεταμορφούμενον πλέον εις κεφάλαιον αγοράση το εμπόρευμα—• εργατική δύναμις το οποίον παράγει εργασίαν, η οποία αποκρυσταλλούται εντός των εμπορευμάτων. Και η εργασία αύτη είναι απλή, ενώ δια τα σπάνια αγαθά υφίσταται η εκ πολλαπλασίων απλής εργασίας σύνθετος εργασία. Εκ των δύο εργασιών ενδιαφέρει η πρώτη, κατά Marx, διότι αφορά εις την μαζικήν παραγωγήν, την βιο-

μηχανική ν, η οποία φέρει εις σύγκρουσιν καπιταλίστας και προλεταρίους, των πρώτων, ως ήδη ελέχθη, κυριάρχων των δευτέρων, ένεκα της επί των μέσων παραγωγής ιδιοκτησίας των. Ούτοι επωφελούμενοι αυτής της κυριαρχίας πληρώνουν μέρος μόνον της υπό των προλεταρίων παραγόμενης αξίας των εμπορευμάτων. Διότι καταβάλλουν εις τους προλεταρίους ουχί ολόκληρον την αξίαν της εργατικής των ημέρας, αλλά μέρος ταύτης ίσης προς όσον απαιτείται ίνα η εργατική δύναμις προσφερθή εις κανονικήν ποσότητα και ποιότητα —εντεύθεν η υπεραξία.

Είναι γνωστόν ότι η θεωρία της οικονομικής αξίας¹ είναι η καρδιά της Οικονομικής² και δυστυχώς πλήρης ναυαγίων³. Εάν δε ο John Stuart Mill υπεστήριξεν ότι η υπ' αυτού διατυπωθείσα θεωρία της αξίας ήτο και η μόνη ικανοποιητική⁴ εστήριξε τούτο προφανώς επί της υπ' αυτού διαιρέσεως των αγαθών εις τρεις κατηγορίας και του εκλεκτικού τρόπου αντιμετώπισεως του ακανθώδους φαινομένου.

Κατά τον Marx η περί αξίας θεωρία έχει και ηθικήν σημασίαν διότι καλύπτει την διανομήν, η οποία κατ' αυτόν προηγείται και της παραγωγής εφ' όσον οι καπιταλισταί κατέχουν τα μέσα παραγωγής και έχουν διακανονίσει την εκμετάλλευσιν του μόχθου των προλεταρίων. Ένεκα τούτου ο καπιταλιστής αποχωρεί εκ της αγοράς της εργασίας είναι χαμογελαστός ως αγοράσας μίαν αξίαν δια την οποίαν δεν επλήρωσεν τίποτε ενώ ο άλλος, ο προλετάριος φεύγει σκυφτός υπό το βάρος της πωλήσεως του σαρκίου του αντί αυτού του «τίποτε».

Ούτως η θεωρία της αξίας και της υπεραξίας κατ' επέκτασιν είναι ο ακρογωνιαίος λίθος του μαρξιανού κοσμοθεωρητικού οικοδομήματος. Την υπεραξίαν δε ο Marx διακρίνει εις: α) Α π ό λ υ τ ο ν υ π ε ρ α ξ ί α ν δηλ. την επιτυγχανομένην υπό του καπιταλισμού δι' επιμηκύνσεως της εργατικής ημέρας (χρόνου εργασίας)

1. Λ.Θ. Χουμανίδη : Η υποκειμενική περί αξίας θεωρία, από της εποχής των Φυσιοκρατών μέχρι σήμερα, Αθήναι 1954. Η αντικειμενική περί αξίας θεωρία, από της εποχής των Κλασικών μέχρι σήμερα, Αθήναι 1984.

2. L. Haney : History of Economic Thought, New York 1949.

3. W. Smart : An Introduction to the Theory of value on the lines of Menger, Wieser, Bohm-Bawerk, London 1920 σελ. 1.

3, 4. J. S. Mill : Principles of Political Economy and their application to Social Philosophy. 1848 Βιβλ. ΙΙΙ Κεφ. Ι § 1.

Κατά J.S. Mill υφίστανται τρεις κατηγορίαι αγαθών : α) Των κατά βούλησιν αυξητών, της αξίας των προσδιοριζόμενης εκ του κόστους παραγωγής των και της τιμής των αναδεικνυόμενης εκ της προσφοράς και ζητήσεως των. β) Των μη κατά βούλησιν αυξητών αγαθών, των οποίων η αξία προσδιορίζεται εκ της αξίας χρήσεως των ενώ η τιμή των εν τω παιγνίω προσφοράς και ζητήσεως επηρεάζεται υπό της δευτέρας, γ) Των αγροτικών προϊόντων των οποίων η αξία καθορίζεται εκ του κόστους ενώ η προσφορά των υπερισχύει της ζητήσεως των κατά την διαμόρφωσιν της τιμής των (Λ. Θ. Χουμανίδη Η αντικειμενική περί αξίας θεωρία, Αθήναι 1982 σελ. 56 - 57).

και δι' εντάσεως της εργασίας και β)εις Σχετικήν υπεραξίαν δηλ. δια της επιβραχύνσεως του αναγκαίου χρόνου εργασίας ένεκα της εισαγωγής εις την παραγωγήν νέων τεχνολογικών εφαρμογών.

3. Οι νεοοικονομολογικοί δεν ενεκολπώθησαν την περί αξίας — εργατική δύναμις θεωρίαν του Marx αλλά την περί αξίας—εργασία θεωρίαν του David Ricardo. Εκ των νεοοικονομολογικών ο αξιολογώτερος όλων είναι ο Piero Sraffa, ο οποίος διεμόρφωσε μέγα θεωρητικόν έργον. Συμφώνως προς τον Sraffa το εμπόρευμα εν τη καπιταλιστική οικονομία, της οποίας την εν τη αγορά λειτουργία αναλύει, έχει αξίαν εκ της προς παραγωγήν του καταβληθείσης αμέσου ή εμμέσου εργασίας (κεφάλαιον), το δε μέγεθος της παραγωγής προσδιορίζεται εκ των ισχυουσών εν τη αγορά τιμών καλυπτουσών το οριακόν κόστος. Επί τη βάσει των τιμών της αγοράς κινείται και ο καταναλωτής και δη επί τη βάσει του οριακού εισοδήματος του¹. Ούτως η σχηματιζόμενη εν τη αγορά ισορροπία είναι και η αντικειμενική τιμή προσφερόντων και ζητούντων και η οποία διακυμαίνεται συνεπεία του παράγοντος του χρήματος. Διο και ο Sraffa εξετάζει δια του υποδείγματος του την ισορροπίαν άνευ μεσολαβήσεως του χρήματος, επί τη βάσει των αξιών — τιμών των εμπορευμάτων. Συνεπώς κατά Sraffa, προκειμένου περί οικονομίας μη διηρυμμένης παραγωγής και ούτω καθ' υπόθεσιν οικονομίας απλής επιβιώσεως, το πραγματικόν ακαθάριστον προϊόν ισούται προς το άθροισμα των φθαρέντων μέσων παραγωγής και των πραγματικών μισθών. Επομένως το καθαρόν προϊόν ισούται προς τους πραγματικούς μισθούς, ο δε αριθμός των παραγομένων εμπορευμάτων είναι ίσος προς τας διαδικασίας παραγωγής⁶. Το κόστος—εργασία όμως είναι εκείνο το οποίον προσδιορίζει την αξίαν - τιμήν η οποία παραμένει *σταθερά*. Διότι εις περίπτωσιν καθ' ην αι τιμαί εμπορευμάτων τίνων ήσαν υψηλότεροι εκείνων ετέρων εμπορευμάτων αι υψηλότεροι τιμαί τούτων θα ισοφάριζαν, κατά το παίγνιον προσφοράς και ζητήσεως, την σταθεράν τιμήν της ισορροπίας. Το ιδανικόν δε εμπόρευμα - τύπος, συμφώνως προς τον Sraffa, είναι το αντιστοιχούν εις την τιμήν αυτήν⁷.

Εάν όμως εν εμπόρευμα παράγεται εις ποσότητα μεγαλυτέραν του κόστους παραγωγής του, και τα άλλα εμπορεύματα ισοφαρίζουν φθοράν μέσων παραγωγής

5,6,7,- Ούτως ενώ κατά Ricardo το τέλειον μέτρον της αξίας είναι ανέφικτον και ένεκα δυνάχευριών παραγωγής, κατά Sraffa τα επιδεχόμενα εργατικόν μισθόν αγαθά λαμβάνονται ως ουχί βασικά εμπορεύματα διό και ούτος προσφεύγει εις τον ιδανικόν τύπον - εμπόρευμα P. Sraffa : *Production of Commodities by means of commodities*, London 1960 και *the Laws of return under competitive conditions* «Economic Journal» Vol. 36, 1928. Εις την Ελληνικήν ν.ιδ. Γ. Σταμάτη : *Εισαγωγή εις το «Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων»*, Αθήνα 1983. P. Vari : *Baric and non-Baric Commodities in Mr Sraffa's Price System* «Metroeconomica» 1979 σελ. 52-72.

συν πραγματικούς μισθούς προς την παραγωγή των, τότε έχουμε διηυρυμένη παραγωγή εμπορευμάτων, οπότε εις την περίπτωσιν ταύτην προκύπτει πλεόνασμα.

Ο Sraffa αντικρούων την νεοκλασικὴν θεωρίαν παρατηρεῖ ὅτι δεν εἶναι ὀρθόν ὅτι αἱ σχετικαὶ τιμαὶ δύναται νὰ καθορισθῶν ανεξαρτήτως των ὀριακῶν μεταβολῶν οὔτε καὶ ὅτι ἐπέρχονται μεταβολαὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τον μέσων τῆς κατὰ κλάδον ἐνῶ ἀρνείται ἡ θεωρία αὐτὴ τὴν μεταβολὴν γενικῶς. Ο Sraffa υποστηρίζει προσέτι ὅτι ὑπὸ ἐλεύθερον ἀνταγωνισμόν τὸ κόστος δέον ὅπως θεωρηθῆ ὡς σταθερόν περὶ τῆς διτκυμάνσεώς του.

Πάντα τα ὡς ἄνω ο Sraffa ἐξετάζει ἐπὶ τῆ βάσει υποθετικῆς μεθόδου καὶ λῖαν ἀφαιρετικῆς, ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως του χρήματος καὶ ἐπὶ τῆ βάσει συνεχῶν υποθετικῶν υπολογισμῶν καὶ περιορισμῶν. Ο Sraffa ὅμως δεν καθορίζει οὔτε τι εἶναι ὁ ονομαστικὸς μισθός, οὔτε καὶ τὴν ποιότητα καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας, ἀκολουθῶν τὴν ἀφηρημένην ρικαρδιανὴν μεθοδολογίαν. Ὅσον δε ἀφορᾷ εἰς τὸ κέρδος — καὶ ἐνταῦθα ἀκολουθεῖ τὴν σύλληψιν του Ricardo — καταλήγει εἰς τὴν ἐντὸς του ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ διαμόρφωσιν μέσου ποσοστοῦ του κέρδους λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ των συνθηκῶν παραγωγῆς των εμπορευμάτων τούτων⁸. Τὸ κέρδος δε καθίσταται υψηλότερον με τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς καὶ τὴν ἀύξησιν τῆς παραγωγικότητος. Ἐντεύθεν κατὰ Sraffa, καὶ ἡ ἀναπαραγωγὴ του κεφαλαίου καὶ ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις.

Κατὰ τὴν γνώμην μου ο Sraffa ἠθέλησεν δια τῆς ὡς ἄνω θέσεως του νὰ υποστήριξη ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τὴν θεωρίαν ἀξία - ἐργασία του Ricardo, χάριν του πρὸς τον σοσιαλισμόν προσανατολισμόν του, καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης νὰ ἀποφυγῆ τὴν περὶ υπεραξίας ἀντίληψιν υποδεικνύων ἅμα ὅτι καὶ τὸ θεώρημα του Bortkiewicz ἠδύνατο νὰ παρακαμφθῆ ἐφ' ὅσον ὁ παράγων του χρήματος δεν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν. Περὶ τούτων ὅμως θα ομιλήσωμεν κατωτέρω.

Ο Robert Langston⁹ υποστηρίζει ὅτι «ἡ πραγματοποίησις των τιμῶν δεν εὔρεν μέχρι τούδε ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν ἀναφορικῶς με τὴν διαμόρφωσιν των εἰς τὴν σύγχρονον περὶ ἀξίας — ἐργασίαν θεωρίαν¹⁰». Τόσον δε εἰς τον Sraffa

8. Ο Sraffa ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ εἰς τρίτον κλάδον παραγωγῆς πλὴν ἐκείνων των μέσων παραγωγῆς καὶ καταναλωτικῶν αγαθῶν δηλ. των πολυτελῶν εμπορευμάτων μὴ ληφθέντων ὑπ' ὄψιν ὑπὸ του Marx, ἀπασχολησάντων ὅμως τους Ricardo καὶ Bortkiewicz.

9. R.H. Langston : A New approach to the relation between prices and values εἰς «Ricardo Marx, Sraffa» (ed. E. Mandel : The Langston Memorial Volume), 19,8, κεφ. 3, σελ. 1.

10. R. Langston : Αὐτόθι σελ. 2.

όσον και εις τους Νεοκλασικούς συναντάται ο σχηματισμός των τιμών ως εκφράζων αμοιβάς διανομής του καθαρού προϊόντος, ήτοι οι δύο κύριοι συντελεσταί παραγωγής κεφάλαιον και εργασία, αμείβονται συμφώνως προς την πραγματικήν των συμβολήν. Το κεφάλαιον αμείβεται εκ της αποχής από την κατανάλωσιν, ως συνάρτησις του μεγέθους του κεφαλαίου του διατεθέντος προς ειδικήν διαδικασίαν παραγωγής, η δε εργασία αμείβεται εκ του εργασίμου χρόνου του εργάτου και η οποία κατηναλώθη προς πραγματοποίησιν της παραγωγής.

Δια τον Sraffa όμως αι αμοιβαί αύται είναι ανάλογοι προς το επενδυθέν κεφάλαιον ίνα εξασφαλισθή η μη μετακίνησις τούτου από του ενός κλάδου παραγωγής εις τον άλλον, ώστε «ημέραν με την ημέραν η παραγωγή να εξακολουθή παραμένουσα αμετάβλητος». Κατά τον Sraffa, το μέγεθος αυτού τούτου του κεφαλαίου εξαρτάται εκ της ακριβούς αναλογίας του καταμερισμού της αξίας του καθαρού προϊόντος μεταξύ των χορηγούντων υπηρεσίαν εργασίας και χορηγούντων υπηρεσίαν κεφαλαίου¹¹. Είναι πάντως αξιοσημείωτον ότι ο Sraffa και οι άλλοι νεοοικονομολογικοί, παρά την πρόσδεσίν των εις αντικειμενικός θεωρήσεις επί της αξίας δεν εδέχθησαν την θεωρίαν της αξίας — εργατική δύναμις, διο και αι αντιλήψεις των προεκάλεσαν λανθασμένους εκτιμήσεις επί του έργου των.

Ο Hector Guillen Romero¹² π.χ. υποστηρίζει ότι οι Νεοοικονομολογικοί στηρίζονται εις την περί αξίας θεωρίαν των είτε επηρεασμένοι από τον Marx είτε από την παραδοσιακήν οριακήν Σχολήν (Menger, Jevons, Marshall), είτε από την της γενικής ισορροπίας (Arrow, Hahn, Malinvaud, Walras).

Είναι γεγονός ότι τοιούτου είδους επιδράσεις ευρίσκομεν εις όλους τους οικονομολόγους, οι οποίοι τας δέχονται περισσότερον ή ολιγώτερον εφ' όσον υφίσταται συνέχεια εις την Επιστήμην. Οι νεοοικονομολογικοί όμως περισσότερον παντός άλλου επηρεάζονται από τον Ricardo, διότι απορρίπτοντες την θεωρίαν της αξίας — εργατική δύναμις απορρίπτουν και την υπεραξίαν υιοθετούντες ούτω την θεωρίαν αξία-εργασία.

Ο Sraffa, εκ των νεοοικονομολογικών είναι γεγονός ότι εδέχθη και την επιρροήν της συλλήψεως της γενικής ισορροπίας την οποίαν όμως δεν έθεσεν ως - εντόνως υπεστήριζαν ο Meek¹³ και ο Dobb¹⁴, - εντός των σχέσεων παραγωγής.

11. R. Langston ' Αυτόθι.

12. H. Guillen Romero : Marx, Sraffa and the Neo-classicals in Context. Αυτόθι κεφ. 4 σελ. 85 επ.

13. R. Meek : Studies in The Labour Theory of Value, 1973 κεφ. 4 σελ. 87.

14. M. Dobb : Theories of Value and Distribution since Adam Smith, 1973, σελ. Κεφ. 6.

Είναι γεγονός ότι ο Marx εξετάζει το πρόβλημα της αξίας εντός των σχέσεων παραγωγής επί των οποίων άλλωστε στηρίζεται και ολόκληρον το οικοδόμημα του, ενώ ο Sraffa το θέτει εντός των σχέσεων ανταλλαγής και τούτο διο ελλείπει εκ του υποδείγματος του η υπεραξία. Και ακριβώς, εκ της ανταλλαγής εκκινών ο Roncaglia¹⁵ προσεπάθησε να αποκάλυψη το οριακόν στοιχείον και τας επιδράσεις των νεοκλασσικών επί του Sraffa.

Έτεροι σχολιασταί του Sraffa υπέστηριξαν ότι ούτος έλαβεν σοβαρώς υπ' όψιν το θεσμολογικόν στοιχείον. Κατά την γνώμην μου ούτοι υπερβάλλουν αναμνύοντες το στοιχείον τούτο με το τεχνολογικόν εις το έργον του Sraffa, ο οποίος επίσης προέβη εις την λανθασμένην παρατήρησιν να εξέταση την αμοιβήν της εργασίας ex post. Διαφέρει δε ο Sraffa του Karl Marx—ελέχθη ήδη τούτο—διότι δεν διακρίνει κατά το αποτέλεσμα ταύτης υπεραξίαν-κέρδος, αλλά πλεόνασμα-κέρδος. Και η διαφορά αύτη είναι θελεμιώδης διότι, συμφώνως προς τον Sraffa, εις το πλεόνασμα συμμετέχουν και οι εργάται, ενώ ο Marx αρνείται τούτο και στηρίζει την επί της Οικονομικής σύλληψίν του επί της υπεραξίας δηλ. της εκμεταλλεύσεως μιας κοινωνικής τάξεως — των προλεταρίων από μίαν άλλην—καπιταλιστών¹⁶. Ούτως, ο Sraffa, εις τας παραγωγικώς σχέσεις αντιπαραθέτει σχέσεις εμπορευμάτων και δεν λαμβάνει υπ' όψιν την υπεραξίαν, απορρίπτων και τας θεωρίας α) των αφαιρέσεων (theory of deduction) και β) των του υπολοίπου (theory of residium).

Κατά Marx η αξία διακρίνεται της τιμής εντός της σφαίρας της παραγωγής. Η αξία δηλ. προσδιορίζεται εκ του επιπέδου αναπτύξεως των παραγωγικών δυνάμεων και της κοινωνικής οργανώσεως της εργασίας. Και αύτη με την σειράν της προσδιορίζει τας γενικώς παραμέτρους τόσοσν της διανομής όσον και της ανταλλαγής¹⁷. Η ακριβής όμως αναλογία διανομής της καθαρής αξίας ή του καθαρού προϊόντος δεν έχει άμεσον επίδρασιν επ' αυτής ταύτης της αξίας των εμπορευμάτων διο και δεν υφίσταται αναλογία αμοιβής των συντελεστών. Τούτο δε διότι όταν η οργανική σύνθεσις του κεφαλαίου c/v αυξάνει ήτοι η σχέσις σταθερού κεφαλαίου (c)(μέσα παραγωγής, πρώται ύλαι, βοηθητικάϊ ύλαι κ.λ.π.) προς το μετα-

15. A. Roncaglia : Production des Marchandises par des Marchandises. Critique et Département de la Méthode Marginaliste «Une Nouvelle Approche en Economie Politique : Μεθοδικότερος, κατά την γνώμην μου, είναι ο Guillen Romero, ο οποίος εις το αναφερθεν άρθρον του παρουσιάζει αναγλύφως τας αντιλήψεις του Sraffa και την σχέσιν της θεωρίας του περί τιμών παραγωγής προς την οριακήν θεωρίαν (Αυτόθι : σελ. 97).

16. Ο Garegnani θα δεχθή ότι απορρίπτοντας την θεωρίαν περί αξίας του Marx δεν σημαίνει ότι απεμπολώμεν και την θεωρίαν εκμεταλλεύσεως (P. Garegnani : La Realidad de la Exloration I, II y III «Debate sobre la Teoria Marxista»).

17. R Langston : ένθ. ανωτ. σελ. 34.

βλητόν κεφάλαιον (ν) (το προς αγοράν της εργατικής δυνάμεως διατιθέμενον κεφάλαιον) εις βάρος του ν, ότε θα εκπέση το μέσον ποσοστόν του κέρδους δηλ. η σχέσις της υπεραξίας προς το μεταβλητόν κεφάλαιον (—), δεδομένου ότι αυξάνει η αξία του κεφαλαίου η αντιστοιχούσα εις έκαστον εργάτην¹⁸.

Συμφώνως όμως προς τον Sraffa τα ποσοστά κερδών είναι σταθερά μεγέθη εν συσχετισμω προς τα εμπορεύματα. Επί πλέον δε είναι υποθετικόν τελείως το υποστηριχθέν υπό του Ιταλού οικονομολόγου, καθ' ον «η παραγωγή ημέραν με την ημέραν παραμένει αμετάβλητος». Και τούτο διότι ούτος εκλαμβάνει τας εισροάς μηχανών και πρώτων υλών ως ίσας εις αξίαν εκροάς¹⁹. Ούτως η αντίληψις του Sraffa περί αξίας και τιμών δεν είναι ορθή διότι η μεν αξία, κατ' αυτόν, στηρίζεται επί μόνου του αντικειμενικού παράγοντος, της εργασίας, αι δε τιμαί υπολαμβάνονται ως σταθεραί, καθώς και το κέρδος, ενώ αμφοτέρα τα μεγέθη ταύτα διακυμαίνονται συνεχώς²⁰.

Το θέμα όμως σχέσεως αξίας και τιμών δέον όπως εξετασθή και από άλλης σκοπιάς, ήτοι του χρηματικού παράγοντος.

4. Η τιμή είναι συνδεδεμένη με το χρήμα του οποίου αι διακυμάνσεις επηρεάζουν τας τιμάς. Είτε την θεωρίαν της φισεριανής μορφής επί της αξίας του χρήματος δεχθώμεν, είτε εκείνης των ρευστών διαθεσίμων του Cambridge, το βέβαιον είναι ότι το χρήμα επιδρά επί των τιμών. Και επ' αυτού θα ομιλήσωμεν εκτενέστερον κατωτέρω. Ο Marx πάντως θεωρεί το χρήμα ως ισοδύναμον της αξίας των εμπορευμάτων και το οποίον επηρεάζει μόνον εις δύο περιπτώσεις τας τιμάς, είτε μέσω του κόστους παραγωγής του πολυτίμου μετάλλου, είτε ως δυνάμις προκαλούσα ανισορροπίαν ένεκα της εισαγωγής του εις την σφαίραν παραγωγής υπό μορφήν χρήματος - κεφαλαίου.

Κατά Marx συνεπώς έχομεν δύο ειδών βασικάς ανισορροπίας : α) Την εκ της τιμής του εμπορεύματος και β) την εκ του κόστους - εργασίας του πολυτίμου μετάλλου διο και η τιμή του πρώτου δύναται να ανέρχεται και του δευτέρου να κατέρχεται και δη κατά διάφορον χρόνον ώστε αι διακυμάνσεις των τιμών να μη βαίνουν παραλλήλως προς τας του πολυτίμου μετάλλου, ενώ ετέρα ανισορροπία είναι η προκαλούμενη εκ της ιδιοποιήσεως της υπεραξίας και της υπερπαραγωγής που

18. R. Langston : ένθ. ανωτ. σελ. 5.

19,20. E. Farjoun : The production of Commodities by means of what? αυτόθι Ch. 2 σελ. 11. κ. επ. Προφανώς ο Sraffa είναι επηρεασμένος από την στατικήν θεωρησιν της Οικονομίας, ένεκα τούτου το σύστημα του συγγενεύει προς εκείνο του Quesnay και το του Leontief.

συνέπειαν έχει την ανεργία και την υποκατανάλωσιν²¹. Αι τιμαί διαφέρουν των αξιών, κατά τους Φυσιοκράτας, ένεκα της διαφοράς των πρώτων συνεπεία του νόμου της προσφοράς και ζητήσεως, οπότε η τιμή διακυμαίνεται περί το κόστος (prix nécessaire)· το ίδιον θα δεχθή και ο Smith με την natural price (κόστος), καθώς και ο Ricardo (cost of production)²². Ο Marx δανείζεται την διάκρισιν ταύτην και προβαίνει εις ερμηνείαν διαμορφώσεως των τιμών δια να παρουσιάση τελικώς διάστασιν μεταξύ τούτων και των αξιών και ούτω να πρόκυψη το περιφημον πρόβλημα της μετατροπής των αξιών εις τιμάς και της συσκοτίσεως της θεωρίας της υπεραξίας²³.

Επί τη βάσει της θεωρίας της υπεραξίας το κεφάλαιον στρέφεται από τας έχουσας υψηλοτέραν οργανικήν σύνθεσιν κεφαλαίου (c/v) επιχειρήσεις προς τας έχουσας χαμηλοτέραν τοιαύτην προς απομύζησιν μεγαλυτέρας υπεραξίας, οπότε διαμορφώνεται εν μέσον ποσοστόν του κέρδους. Δεχόμενος δε ο Marx ότι το ποσοστόν του κέρδους (ρ') αφορά εις την σχέσιν της υπεραξίας(m) προς το σύνολον

του κεφαλαίου (c + v) και το οποίον έχει σημασίαν δια τους καπιταλίστας οι οποίοι ενδιαφέρονται δια το επί του συνόλου του κεφαλαίου κέρδος (ρ)²⁴ συλλαμβάνει τον σχηματισμόν των εν τη αγορά τιμών.

Συμφώνως προς τον Marx αι συνολικαί τιμαί συμπίπτουν με την πραγματικήν αξίαν όλων των εμπορευμάτων, η δε μάζα της υπεραξίας κατανέμεται εξ ίσου μεταξύ του συνόλου του κεφαλαίου των επιχειρήσεων, ως ελέχθη, δια να προκύπτη εν μέσον ποσοστόν του κέρδους²⁵, το οποίον και είναι διάφορον του ποσοστού της υπεραξίας (m/v). Ένεκα όμως του διαφόρου βαθμού μηχανοποιήσεως εκάστης επιχειρήσεως δηλ. της διαφόρου οργανικής συνθέσεως των πραγματοποιούνται διάφορα ποσοστά κέρδους.

Ας υποθέσωμεν ότι έχομεν πέντε επιχειρήσεις με διαφορετικήν οργανικήν

21.22 Επ'αυτών θα επανέλθωμεν, ενταύθα παραπέμπομεν εις το άρθρον του P. Giusanni: Labour Power: The missing Commodity. Αυτόθι ιδ. σελ. 118 κ. επ. ως επίσης εις A. Rugina : A monetary dialogue with Karl Marx : Its signifisance for both capitalist and socialist countries «East European Quarterly» 1975, Vol. VIII vo 3, No 4.

23. Εις την συζήτησιν επί της διαστάσεως ταύτης συνέβαλεν ο προαναφερθείς Ladislaus Von Bortkiewicz (Zur Perichtigung der grundlegenden theoretischen Konstruktion von Marx in Dritten Band des Kapital «Jahrbucher für Nationalalökonomie und Statistik», 1907.

24. K. Marx : Das Kapital αγγλ. μετ. Capital, Moscow 1971 Vol. σελ. 217.

25. K. Marx : Capital Vol. III κεφ. ΙΙΙ, ΙV, ΙX, ΧΙΙΙ.

σύνθεσιν κεφαλαίου και τον αυτόν βαθμόν εκμεταλλεύσεως ήτοι 100 % (εργάτας αμειβόμενους δια 6 ώρας ημερησίας εργασίας και καθηλωμένους εις απασχόλησιν επί 12 ώρας) και ότι αι επιχειρήσεις αύται πωλούν τα προϊόντα των καθ' ολόκληρον την αξίαν των. Έστω ότι έχομεν τας ακόλουθους επιχειρήσεις διαφόρου οργανικής συνθέσεως κεφαλαίου

$$80c + 20v + 20m \quad \text{ήτοι} \quad \frac{m}{c+v} = 20\%$$

$$70c + 30v + 20m \quad \gg \quad \frac{m}{c+v} = 30\%$$

$$60c + 40v + 40m \quad \gg \quad \frac{m}{c+v} = 40\%$$

$$85c + 15v + 15m \quad \gg \quad \frac{m}{c+v} = 15\%$$

$$95c + 5v + 5m \quad \gg \quad \frac{m}{c+v} = 5\%$$

Εκ των όσων ανωτέρω ανεφέρθησαν υπό ελεύθερον ανταγωνισμόν **το μέσον** ποσοστόν κέρδους θα είναι 22 % επί συνολικού κεφαλαίου 500 και συνολικής υπεραξίας 110.

Προσθέτοντας εις το κεφάλαιον εκάστης επιχειρήσεως το μέσον ποσοστόν του κέρδους 22 και υποθέτοντες την ανάλωσιν του σταθερού κεφαλαίου δι' εκάστην των επιχειρήσεων τούτων εις 50, 51, 40 και 10 αντιστοίχως θα έχομεν :

$$50 + 20 + 22 = 92$$

$$51 + 30 + 22 = 103$$

$$51 + 40 + 22 = 113$$

$$40 + 15 + 22 = 77$$

$$10 + 5 + 22 = 37$$

Εις τον ανωτέρω πίνακα η τρίτη επιχείρησις έχει την χαμηλοτέραν οργανικήν σύνθεσιν του κεφαλαίου και η πέμπτη επιχείρησις την υψηλοτέραν και παρά ταύτα αποκερδαίνει, ενώ η πρώτη επιχείρησις έχει αντιθέτως ζημίαν²⁶. Τούτο δε διότι εάν τα εμπορεύματα επωλούντο εις την αξίαν των, τότε θα είχομεν τας εξής τιμάς :

$$50 + 20 + 20 = 90 \text{ ήτοι } + 2$$

$$51 + 30 + 30 = 111 \quad \gg \quad - 8$$

$$51 + 40 + 40 = 131 \quad \gg \quad - 18$$

$$40 + 15 + 15 = 70 \quad \gg \quad + 7$$

$$10 + 5 + 5 = 20 \quad \gg \quad + 17$$

Ούτως, ενώ συμπίπτουν αι ολικαί αξίαι με τας ολικάς τιμάς, διότι αλληλοεκημενίζεταί το σύνολον των διαφορών των τιμών της παραγωγής από των αξιών, είτε προς τα άνω είτε προς τα κάτω, αι περισσότερον μηχανοποιημένα επιχειρήσεις αποπερδαίνουν περισσότερον ενώ αι λοιπαί λειτουργούν με χαμηλότερον ποσοστόν κέρδους ή ζημίαν. Το κέρδος συνεπώς υποκαθιστά την υπεραξίαν και αι τιμαί ανεξαρτοποιούνται των αξιών. Βεβαίως δεν διέφυγεν του Marx ο παράγων της τεχνολογίας και της επιστήμης εν σχέσει προς την παραγωγήν, εν τούτοις το έργον του παρουσιάζει αδυναμίαν μεταξύ 1ου και 3ου τόμου. Ο Böhm Bawerk

26. K.Marx : Vol. ΠΙ σελ. 256. J.M. Gillman : The falling rate of profit, London 1957. G.M. Meir - R.E. Baldwin : Economie Development New York σελ. 1963 61 A. Konus : On the Tendency for the rate of profit to fall ed. Eninstein : σελ. 72 κ. επ. I.H. Rima : Ιστορία της Οικονομικής Ανάλυσης (αγγλ. μετ. Ν. Σταματάκης επιμέλεια Μ. Χατζηπροκοπίου Αθήνα 1983 σελ. 326 - 329).

όμως ορθώς θα παρατήρηση ότι εκείνο το οποίο ενδιέφερε τον Marx ήτο ο νόμος της αξίας και όχι η διαμόρφωση των τιμών²⁷, ο δε Cole επίσης παρατηρεί **ότι** η περί αξίας θεωρία του Marx δεν είναι θεωρία τιμών αλλά της κοινωνικής διανομής των πηγών παραγωγής²⁸.

Ο Von Bortkiewicz εχρησιμοποίησε το υπόδειγμα αναπαραγωγής του κεφαλαίου, ως ταύτην διετύπωσε ο Marx, ίνα ανάπτυξη ιδίαν λογική αντίληψιν υποδεικνύων ότι, εάν αι εισροαί εις το υπόδειγμα του Marx παριστώνται με τας τιμάς των μεγεθών παραγωγής δύνανται να επιτευχθή λύσις επί του προβλήματος της μετατροπής των αξιών εις τιμάς. Προς τον σκοπόν τούτον ο Bortkiewicz λαμβάνει υπ' όψιν και τρίτον τομέα —την σταθεράν αξίαν χρυσού— υποπέσας όμως εις το λάθος να τοποθέτηση το όλον περί μετατροπής των αξιών εις τιμάς ως πρόβλημα μαθηματικών και κατά συνέπειαν να ευρεθή εκτός του κλίματος της περί αξίας συλλήψεως του Marx. Είτε το θέλομεν είτε όχι, ανεξαρτήτως των προσπαθειών προς διάσωσιν της θεωρίας της αξίας και της υπεραξίας, του Marx υπό των Engels, Kautsky, Schmidt, Sombart, Dietzel, Sweezy, κ.ά.ο Marx διέγνωσε το αδιέξοδον το οποίον προεκάλει αύτη εν τη σχέσει μεταξύ αξιών και τιμών, διο άλλωστε και αφιέρωσε τον Γ' τόμον του *Das Kapital* (1868) εις την σχέσιν ταύτην, την οποίαν εξετάζει τόσον μικροοικονομικούς όσον και μακροοικονομικώς δια να αντιπαραθέση δύο συγκρουόμενων συμφερόντων τάξεις : τους κατόχους των μέσων παραγωγής κεφαλαιοκράτας, και τους στερούμενους ιδιοκτησίαν επ' αυτών προλεταρίους. Ούτως, ο Marx, καταδεικνύει ότι η πτώσις του μέσου ποσοστού του κέρδους μοιραίως θα φέρη την κυοφορουμένην επανάστασιν εις το προσκήνιον της Ιστορίας με την ενεργόν συμμετοχήν των προλεταρίων, οι οποίοι και θα αναλάβουν να κρημνίσουν τα τείχη της κεφαλαιοκρατίας. Κατ' αυτόν τον τρόπον ο Marx συνδέει την Πολιτικήν Οικονομίαν με την κοινωνικοφιλοσοφικήν προφητείαν : «Ας τρέμουν αι κυρίαρχοι τάξεις, όταν οι κομμουνισταί θα επαναστατήσουν. Οι προλετάριοι δεν έχουν να χάσουν τίποτε άλλο ειμή μόνον τας αλύσεις των. Έχουν όμως να κερδίσουν τον κόσμον»²⁹.

5. Δια τον Marx η αξία του χρήματος προσδιορίζεται, ως και πάσα άλλη εμπορεύματος τινός, ήτοι εκ του αναγκαίου κοινωνικού χρόνου ο οποίος κατεβλήθη προς εκσκαφήν του πολυτίμου μετάλλου εξ ου τούτο είναι κομμένον, την επεξεργασίαν του και την κοπήν του εις νόμισμα, ώστε τούτο να καταστή μέσον συναλλαγών και μέτρον αξιών —ισοδύναμον της αξίας των εμπορευμάτων. Προ-

27. E. Böhm-Bawerk : Karl Marx and the close of his system, London 189, σελ. 219.

28. G.D.H. Cole : What Marx really meant, London, 1943, σελ. 207, 221.

29. K.Marx-Fr. Engels : Selected, Works Vol. I, Manifest of the Communist Party. (Foreign languages Publishers, Moscow 1962 σελ. 65).

σέτι το χρήμα καθίσταται, κατά Marx, και μέσον αποθηκεύσεως αξίας εν τω αποθησαυρισμώ του³⁰ και την περαιτέρω, εν ευθέτω χρόνω, μετατροπήν του εις κεφάλαιον. Ο Marx όμως δεν ενεβιάθουνεν εις το σημείον τούτο δια να συλλαβή την ευρύτεραν σημασίαν της αποταμιεύσεως επί της επενδύσεως. Ταχθείς αντίθετος της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος θεώρησεν ότι το χρήμα συμπίπτει προς τας αξίας των εμπορευμάτων ώστε η ποσότης του να εξαρτάται εκ της τιμής των εμπορευμάτων. Διότι, συμφώνως προς τον Marx, δεν απαιτείται η κυκλοφορία εμπορεύματος και χρήματος, δια να έχουν ταύτα αξίαν, η αντίληψις αύτη, κατ' αυτόν, είναι τελείως αφηρημένη³¹. Ούτως, η αποδιδομένη εις την εισροήν πολυτίμων μετάλλων εξ Αμερικής επανάστασις των τιμών είναι, κατά Marx, λανθασμένη³². Πλην όμως του πολυτίμου μετάλλου σημασίαν έχει και η κυκλοφορική ταχύτης του χρήματος, ισχυρίζεται ο Marx, υποστηρίζων ότι : «Δεδομένου του μεγέθους της αξίας εμπορευμάτων και της μέσης κυκλοφορικής ταχύτητος του χρήματος (μεταμορφώσεως τούτου εις εμπόρευμα και τούτου εις χρήμα) η ποσότης του κυκλοφορούντος πολυτίμου μετάλλου εις χρήμα θα εξαρτάται εκ της αξίας του μετάλλου τούτου»³³. Συμφώνως προς τον Marx, το χρήμα πριν εισαχθή εις την κυκλοφορίαν έχει ήδη αξίαν. Το θέμα όμως το οποίον προκύπτει μεταθέτει την όλην επί του αντικειμένου, έρευνάν μας εις έτερον τοιούτον δηλ. εάν και κατά πόσον η περί αξίας θεωρία του Marx είναι ορθή.

Κατ' αρχήν πρέπει να παραδεχθώμεν ότι εφ' όσον η εργατική δύναμις μεταμορφούται εις *quanta* εργασίας η παραγωγικότης της ασφαλώς θα επηρεάση και το επίπεδον των τιμών. Κατά συνέπειαν, εάν δεχθώμεν ότι η παραγωγικότης εις τον πρωτογενή τομέα και τον δευτερογενή τοιούτον αυξάνει ολιγώτερον εκείνης των χρυσορυχείων, τότε το γενικόν επίπεδον των τιμών θα ανέλθη. Και αντιθέτως, εάν η παραγωγικότης των χρυσορυχείων αυξηθή εν σχέσει προς τον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα, τότε το επίπεδον των τιμών θα εκπέση. Το ίδιον θα ισχύη και δια τα κέρδη της καπιταλιστικής παραγωγής εν σχέσει προς εκείνα των χρυσορυχείων. Ένεκα τούτου όχι μόνον η αξία του χρυσού αλλά και το ποσοστόν

30. K.Marx : Das Kapital (αγγλ. μετ.) Vol. I σελ. 130 κ.επ. ένθα αναφέρεται εις την ρήσιν του Boiguillebert ότι το χρήμα μεταμορφούται από κινητόν εις ακίνητον και του Mercier de la Riviere «Εις πλούτος εις χρήμα δεν είναι ειμή πλούτος παραγωγής, και μετατροπής εις χρήμα», «Μια αξία παραγωγής δεν είναι άλλο ειμή μεταβολή μορφής», δια να είπη ο ίδιος ο Marx ότι : «Το προϊόν είναι η μεταμορφωθείσα μορφή του εμπορεύματος, ή η χρυσαλός τούτου».

31, 32. K.Marx : Capital (αγγλ. μετ.) Vol. I, σελ. 119, 124.

33. K.Marx : Αυτόθι σελ. 124, αναφέρει και το υπό του Genovesi λεχθέν : «Il mercante non contra quasi per niente il lucro fatto, ma mira sempre al futuro» (A. Genovesi : Lezioni di Economica Civile, 1765, Vol. VIII σελ. 13).

του κέρδους των χρυσορυχείων επηρεάζει το γενικόν επίπεδον των τιμών, και ως ελέχθη, το ποσοστόν κέρδους δεν είναι σταθερόν αλλά διακυμαίνεται. Και τούτο οφείλεται εις την διακύμανσιν των τιμών πού προκαλείται όχι μόνον από τα εμπορεύματα— αλλά και από το νόμισμα³⁴. Τούτου δε η ύψωσις ή η πτώσις της τιμής του, κατά τον Marx, οφείλεται εις την εσωτερικήν του αξίαν την προσδιοριζομένην εκ της εργασίας η οποία κατεβλήθη και όχι εκ της ποσότητος του. Είναι γεγονός ότι ο Marx ηρνήθη την σημασίαν της ποσότητος του χρήματος εις την περί αξίας θεωρίαν του, διότι άλλως αύτη θα κατέρρεεν—δεχόμενος άλλην αιτίαν ως δημιουργόν αξίας δια τα εμπορεύματα και άλλην δια το χρήμα— ένεκα δε τούτου υπεστήριξεν ότι «η ποσότης του κυκλοφορούντος χρήματος κατά μίαν χρονικήν περίοδον, προσδιορίζεται αφ' ενός μεν εκ του επιπέδου των τιμών των κυκλοφορούντων εμπορευμάτων, αφ' ετέρου δε εκ της κυκλοφορικής ταχύτητος ή άλλως του αριθμού των μεταμορφώσεων του χρήματος εις εμπόρευμα και τούτου εις χρήμα. Επομένως παραμενουσών των τιμών σταθερών η ποσότης του κυκλοφορούντος χρήματος θα αυξάνη με την αύξησιν της τιμής των εμπορευμάτων και θα ελαττούται με την αύξησιν της κυκλοφορικής αυτών ταχύτητος. Η πεπλανημένη γνώμη—λέγει ο Marx— ότι το αντίθετον η ποσότης του χρήματος είναι αύτη η οποία προσδιορίζει το επίπεδον των τιμών». «οφείλεται εις την αφηρημένη υπόθεσιν ότι τα εμπορεύματα δεν έχουν τιμήν και ότι το χρήμα αυτό τούτο δεν έχει αξίαν, όταν εισέρχεται εντός της κυκλοφορίας και ότι αφ' ης στιγμής τούτο συμβή εν μέρος των εμπορευμάτων ανταλλάσσεται έναντι μέρους των πολυτίμων μετάλλων 35».

Είτε το θέλομεν είτε όχι δεν υφίσταται πλήρης ταυτότης μεταξύ αξίας και τιμής των εμπορευμάτων και είναι επίσης λάθος να δικαιώσωμεν την μαρξιανήν θεωρίαν της αξίας εκ μόνου του νομισματικού παράγοντος, ως εις τούτο καταλήγει ο Mandel³⁶ και οι άλλοι ερευνηταί των μαρξιανών αντιλήψεων. Διότι και η περί αξίας του χρήματος θεωρία του Marx είναι λανθασμένη εφ' όσον η αξία του χρήματος, κατ' αυτόν, ποικίλλει προς το κόστος παραγωγής του, τούτο δε από την ζητούμενην ποσότητα του η οποία όμως είναι συνάρτησις της αξίας του χρήματος.³⁷ που είναι και αυτό το οποίον θέλομεν να προσδιορίσωμεν. Ούτως έχομεν την αξίαν του χρήματος να εξαρτάται εκ της ζητούμενης ποσότητος τούτου και την ζήτησιν χρήματος εξαρτώμενης εκ της αξίας τούτου.

6. Ο Georgescu Roegen (The Entropy law and the Economic Press, 1971)

34. E. Mandel : Gold, Money and the transformation problem, Αυτόθι σελ. 14, επ. ιδιαιτέρως σελ. 144, 146, 148.

35. K. Marx : Capital (αγγλ. μετ.) Vol. I, σελ. 122 - 125.

36. E. Mandel : σελ. 162.

37. Federiei : La Moneta e l'Oro, Milano 1949 σελ. 124.

εξασκών κριτικήν επί της περί αξίας θεωρίας του Marx έθεσεν διαφορετικά το φαινόμενον της οικονομικής αξίας. Κατ' αυτόν, ο Marx, όπως και ο Ricardo, δεν έλαβον υπ' όψιν την χαράν εκ της αργόσχολης και τούτο διότι αύτη δεν προσφέρει με την αμοιβήν της πλεόνασμα προς ικανοποίησιν πέρα των βασικών αναγκών, επί πλέον δε διότι δεν είναι άμεσον εξ *εργασίας* προϊόν. Ιδιαίτερος δε δια τον Marx ο Georgescu Roegen υποστηρίζει ότι αύτος δέχεται ότι παν ό,τι προέρχεται εξ εργασίας έχει μόνον αξίαν και ό,τι παρέχεται *natural gratis* δεν έχει αξίαν. Και η εργασία ούσα δώρον *natural gratis* θα πρέπει να μη έχη αξίαν³⁸. Η εργασία όμως κατά Marx έχει αξίαν όταν αύτη αγοράζεται δια να ενεργήση ως εργατική δύναμις με τον χρόνο *v* της πληρωμής της εις μήνας, εβδομάδας, ημέρας. Η εργατική δύναμις ουδεμίαν αξίαν έχει εφ' όσον παραμένει αδρανής, οίαν αξίαν θα είχε οιαδήποτε δυνατή ενέργεια του ανθρώπου η οποία δεν θα ελειτούργει³⁹. Έχει όμως αξίαν η εργατική δύναμις ως εμπόρευμα, το οποίον αγοράζεται δια να παράγη άλλα εμπορεύματα και μάλιστα διότι αύτη προσφέρει αξίαν χρήσεως πέρα εκείνων που της χρειάζεται προς ανανέωσίν της. Ο Marx όμως με τον τρόπον αυτόν του σκέπτεσθαι παραμένει ακάλυπτος όσον αφορά εις τους λοιπούς συντελεστάς της παραγωγής και την χρησιμότητα, η οποία συνδυάζεται και με την απόλαυσιν ζωής και την εντροπίαν ως το αντίθετον ταύτης. Και από της πλευράς αυτής η άποψις του Georgescu Roegen υπήρξεν πρωτότυπος δια την Οικονομικήν Επιστήμη *v*, ανεξαρτήτως εάν σύμφωνη τις ή όχι με αυτήν.

7. Εκείνο όμως το οποίον έχει σημασίαν εξ όσων ήδη ανεπτύξαμεν είναι η διαμόρφωσις της υπεραξίας. Κατ' αρχήν δεν νομίζομεν ότι ο Marx απεσπάσθη τελείως εκ της Κλασικής Σχολής και δη του Ricardo, μολονότι ο δεύτερος ομιλεί περί συγκεκριμένης εργασίας, ως ανέκαθεν διαμορφούσης την αξίαν, και ουχί περί αφηρημένης γενικώς εργασίας ήτις και προσδιορίζει την αξίαν εντός ορισμένων παραγωγικών σχέσεων. Το φαινόμενον της υπεραξίας, όμως ο Marx αντιμετώπισε με τον υπερεργάσιμον χρόνον και την εξ αυτής δυσχέρειαν ερμηνείας⁴⁰. Εκείνο όμως το οποίον οπωσδήποτε ετόνισε εις την θεωρίαν του ήτο η διανομή και η μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων σύγκρουσις συμφερόντων.

38. Α.Θ. Χουμανίδη. Η αντικειμενική περί αξίας θεωρία από της εποχής των κλασικών μέχρι σήμερα, Αθήναι 1985 σελ. 72 και Οικονομική Ιστορία και η εξέλιξη των Οικονομικών θεωριών, Αθήναι 1984 τομ. Γ, σελ. 378.

39. Georgescu Roegen: σελ. 280-302.

40. Προσπάθειαν προς αυτήν την κατεύθυνσιν κατέβαλε ο Α. Graziadei, *Sopralavoro e sopravvalore. L' indipendenza della teoria del profitto della teoria del valore*, εις «Critica Sociale» (Ottobre 1895) και *Sopralavoro e sopraprodotto*, εις «Critica Sociale» (Settembre 1897). Βεβαίως η ανάπτυξις της τεχνολογίας και του συνδικαλισμού ανέτρεψε την δυσοίωνον δια τους εργάτας μελλοντολογίαν του Marx.

Πλην των απόψεων μου επί της αξίας⁴¹ ανέπτυξα και την περί κόστους εξαρσεως θεωρίαν μου ήτις είναι διάφορος εις σύλληψιν από εκείνην του Marx, διότι ναι μεν δέχεται την αντίθεσιν κατά την διανομήν του εισοδήματος, αλλά δεν δέχεται την ερμηνείαν του ιστορικού υλισμού. Προσέτι προβάλλει και την μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων εξάρτησιν, καθ' ην όταν συντελεστής της παραγωγής αμείβεται ολιγότερον εξ ετέρου αυξάνει το κόστος εξαρτήσεως του και αντιθέτως και ουχί κοινωνίαν δύο ειδών τάξεων. Επίσης η θεωρία μου δέχεται την ρύθμισιν του κόστους εξαρτήσεως δια της παρεμβάσεως του Κράτους⁴² κατευθυνόμενου υπό των συλλογικών ιδυνάμεων της Δημοκρατίας, ώστε να επιτυγχάνεται και ή εναρμόνισις των ατομικών ψυχολογικών δυνάμεων με τας συλλογικός ψυχολογικός δυνάμεις και γενικώτερον ο συνδυασμός του ατομικού ελευθέρου πνεύματος και της δημοκρατικής κοινωνικής εξουσίας.

Επί τη βάσει των ανωτέρω η περί αξίας θεωρία του Karl Marx και η εξ αυτής προκύπτουσα θεωρία της υπεραξίας πάσχουν. Τούτο μεν διότι η αντικειμενική θεωρία του Marx καταλήγει εις υποκειμενικήν εκτίμησιν, τούτο δε διότι ως παράγων της αξίας θεωρείται μόνον η εργασία παραγνωριζομένης της χρησιμότητος ως εξ ίσου παράγοντος διαμορφώσεως της, ενώ και το κεφάλαιον συμβάλλει εις την αξίαν δια της παραγωγικότητος του.

Αγαθά δια τα οποία κατεβλήθη η αυτή ποσότης αναγκαίου χρόνου εργασίας έχουν διάφορον αξίαν ένεκα της διαφόρου χρησιμότητος των, ενώ η παραγόμενη αξία αγαθού τίνος ανέρχεται ή κατέρχεται αναλογίας της συμμετοχής του κεφαλαίου εις την παραγωγικήν διαδικασίαν. Πέρα όμως τούτων ο Marx ηρμήνευσεν, ως ήδη ανεφέρθη, μόνον την αξίαν των βιομηχανικών αγαθών εξηγήσας την αξίαν ενός πίνακος μεγάλου ζωγράφου εκ της συνθέτου εργασίας τούτου, δώσας ερμηνείαν τελείως αφηρημένην και λανθασμένην⁴³. Από της πλευράς αυτής ο Ricardo κατενόησε την σημασίαν των μη κατά βούλησιν αυξητών αγαθών και δια της σπάνεως άφησε εις τον νόμον της προσφοράς και ζητήσεως την λύσιν του προβλή-

41, Λ.Θ. Χουμανίδη: Ο εργατικός μισθός, από της εποχής των κλασικών μέχρι σήμερα, Αθήναι, Α' έκδ. 1957, Β' έκδ. 1965, Γ' έκδ. 1982.

42. Η παρέμβασις αύτη είναι κυρίως ηθικής τάξεως και δεν πρέπει να συγγέεται με την κρατικήν εν γένει παρεμβατικήν πολιτικήν.

43, Περί της προσπάθειας του Karl Kautsky να απάντηση εις τον Edward Bernstein επί του ακανθώδους τούτου προβλήματος ιδ. K. Kautsky : *Marxisme et son critique Bernstein* γαλ. μετ. Paris 1960, σελ. 80 κ. επ. και E. Bernstein : *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgabe Demokratien*, 1898.

ματος, ενώ ο John Stuart Mill, συστηματικότερος, προέβη εις την διαίρεσιν των αγαθών ίνα εξ εκάστης κατηγορίας τούτων δώση και την ορθήν ερμηνείαν των όρων και συνθηκών διαμορφώσεως της αξίας.

8. Πλην των ήδη μνημονευθέντων συγγραφέων νεώτεροι μαρξιστοί συγγραφείς παρέμειναν προσηλωμένοι εις την περί αξίας θεωρίαν του διδασκάλου ως ο Kautsky, ο Lenin, ο Boucharin, ενώ έτεροι προσεπάθησαν να καλύψουν, τα κενά της θεωρίας του.

Δια τον Alberto Mora η αξία προκύπτει εκ της ανεπαρκείας των προς ικανοποίησιν μέσων εν σχέσει προς τας ανάγκας, ο νόμος όμως ούτος της αξίας, κατ' αυτόν, θα εξηφανίζετο εις μίαν σοσιαλιστικήν κοινωνίαν αφθονίας⁴⁴. Ο Che Guevara ⁴⁵ όμως φοβούμενος ότι η αφθονία αύτη δεν είναι εφικτή προσφεύγει εις την ιδεαλιστικήν αντίληψιν ότι ο πραγματικός επαναστάτης δεν ενδιαφέρεται δια τα αγαθά, αλλά δια την κοινωνίαν την οποίαν οικοδομεί κινούμενος από υψηλόφρονα αισθήματα και όχι από υλικάς απολαύσεις.

Ο σοβιετικός οικονομολόγος Strimulin υπεστήριξεν ότι αι τιμαί θα πρέπει να προσδιορίζωνται συμφώνως προς το κόστος εργασίας, ήτοι $p = c + v + m$ ή εαν — το ποσοστον συσσωρεύσεως, τότε : $p = c + v + m \cdot \dots$. Ο επίσης σοβιετικός οικονομολόγος Liberman θα δεχθή ότι η τιμή ισούται προς την αξίαν — υπό τον κεκαλυμμένον νόμον προσφοράς και ζητήσεως, ως ούτος λειτουργεί εις την σοβιετικήν οικονομίαν— πλέον του ποσοστού του αντιστοιχούντος εις το επενδυθέν κεφάλαιον, ήτοι $p = c + v + m - \text{όπου } m = r$ (η μέση τιμή του προσθέτου καθαρού προϊόντος) ενώ οι Kantoronitch και Novozhilov στηριζόμενοι επί της οριακής εννοίας θα υποστηρίξουν ότι η μέση τιμή παραγωγής πρέπει να είναι ανάλογος προς την οριακή παραγωγικότητα. Ιδιαιτέρως δε ο Novozhilov θα παρατήρηση ότι η εργατική δύναμις είναι ηθικής σημασίας εμπόρευμα και τούτο διότι η εργατική δύναμις είναι η εις εργασίαν εκφραζόμενη αξία καταναλωθείσα εις χρόνον ανθρωπίνης ζωής και ως εκ τούτου σπάνιον ηθικής αξίας εμπόρευμα εφ' όσον δεν υπάρχει μεγαλύτερα αξία από την ζωήν. Το ερώτημα όμως το οποίον τίθεται είναι ότι εάν αι θεωρίαι της οριακής παραγωγικότητος και η αξία-εργατική δύναμις εν εσχάτη αναλύσει εξετάζουσι τον εργαζόμενον ως παραγωγικήν μηχανήν και την εργασίαν του ως εμπόρευμα, πόθεν λοιπόν η έννοια της εργασίας ως ηθικής σπάνεως εμπόρευμα ;

44, 45 M. Sallon : Histoire Economique Contemporaine, Paris 1972 σελ. 224, 257, 265.

Βεβαίως ο Marx κατηγορεί τον καπιταλισμόν διότι εντός του συστήματος της παραγωγής ανταλλακτικών αξιών χάνεται η προσωπικότης του εργαζομένου και αφήνει να εννοηθή ότι τούτο δεν θα συμβαίνει εντός της κομμουνιστικής κοινωνίας. Η πραγματοποίησις όμως αυτής της κοινωνίας δια μέν τους φανατικούς οπαδούς είναι πολύ μακράν, δια τους δημαγωγούς ως ο Stalin, έπρεπε ήδη να έχη συντελεσθή, δια δε τους ηρεμώτερον αντικρύζοντας τα πράγματα προξενεί δικαιολογημένους αμφιβολίας.

Εξ άλλου δεν πρέπει να μας διαφεύγη το γεγονός ότι και υπό το κομμουνιστικόν καθεστώς σήμερον θα πρέπει να υπάρχη υπεραξία διότι άλλως δεν δικαιολογείται η συσσώρευσις του κεφαλαίου. Εάν όμως και υπό το κομμουνιστικόν καθεστώς υφίσταται υπεραξία το θέμα το οποίον τίθεται είναι ποίοι την νέμονται. Και εφ' όσον δεν υφίστανται οι καπιταλισταί υπάρχει όμως ο μηχανισμός του κόμματος το οποίον συμπίπτει με το Κράτος. Ούτως έχομεν εκμετάλλευσιν ετέρας μορφής την οποίαν μολοντί αντιμετώπισαν οι πρωτεργάται του κομμουνισμού εν Ρωσσία, όμως επίστευσαν ότι συντόμως ένεκα της ανυψώσεως του πνευματικού επιπέδου των μαζών αύται δεν θα επέτρεπον την συνέχισιν της. Ως εκ των πραγμάτων όμως απεδείχθη ότι παρά την μόρφωσιν ο αστυνομικός τρόπος ζωής δεν επιτρέπει ούτε έλεγchon ούτε και διαμαρτυρίαν, εκτός και εάν αυτό τούτο το εγκαθιδρυόμενον υπό του κομμουνιστικού κόμματος Κράτος δεχθή την διακυβέρνησιν υπό των συλλογικών δυνάμεων της Δημοκρατίας. Τοιαύτη τάσις παρατηρείται σήμερον με την πολιτικήν διαφωνείας του Γκορμπατσώφ.

Ας επανέλθωμεν όμως εις την έρευναν του αντικειμένου μας. Ο Marx υπεστήριξε θεωρίαν της αντικειμενικής αξίας, παραγνωρίσας τας εκτιμήσεις επ' αυτής του ανθρώπου, είτε ως παραγωγού, είτε ως καταναλωτού. Διότι ο πρώτος εκτιμά και προβαίνει εις εκλογήν του Α συντελεστού αντί του Β και ο δεύτερος υπολογίζει μεταξύ ηδονής εξ απολαύσεως και πόνου πληρωμής εξ εισοδήματος εκ της αποποιήσεως μιας σειράς αγαθών χάριν εκείνου το οποίον επιλέγει ως προσφέρον περισσότερο πλεονεκτήματα εις αυτόν. Πέρα όμως τούτων και η αξία των μη κατά βούλησιν αυξητών αγαθών προέρχεται εξ εκτιμήσεως εκ της στερήσεως χρησιμότητος των.

Βεβαίως η θεωρία της υποκειμενικής αξίας απέφυγε τον σκόπελον της διακρίσεως μεταξύ κατά βούλησιν και μη κατά βούλησιν αυξητών αγαθών, καθώς και την ταυτολογίαν της θεωρίας αξίας-εργασίας ή αξίας-κόστους η οποία ηρμήνευσεν την αξίαν του αγαθού εκ του καταβληθέντος κόστους εις συντελεστάς παραγωγής και τούτων την αξίαν εκ του κόστους των συντελεστών παραγωγής των. Και η θεωρία όμως αύτη παρίδε την σημασίαν του - κόστους έστω και εάν το εξέλαβεν ως όρον της αξίας - προσέτι δε και τον κοινωνικόν παράγοντα καταλήξασα εις ροβινσωνείους αντιλήψεις.

9. Το φαινόμενο της αξίας συνδέεται και με το πνεύμα της δικαιοσύνης εφ' όσον εξ αυτής προκύπτει και το θέμα της διανομής.

Το πνεύμα της δικαιοσύνης συναντάται κατά πρώτον εις τον Αριστοτέλην καλύπτον τον εξισωτικόν ηδονιστικόν λογισμόν επί της χρησιμότητας από μέρους των ανταλλασσόντων και ως δικαία τιμή, συμφώνως προς τους Σχολαστικούς στηριζόμενων επί του Χριστιανικού κανόνος ζωής, ήτοι την ίσην ανταλλασσομένην χρησιμότητα ή κόστος κατ' εκτίμησιν της χριστιανικής κοινωνίας. Προσέτι και οι Κλασσικοί εξήτασαν το φαινόμενο της αξίας κατά την ιδίαν των ηθικήν ωφελιστικήν φιλοσοφίαν εντός του ανταγωνισμού, του εκ φυσικού ενστίκτου —νόμον του προσωπικού συμφέροντος —κινουμένου ιδανικού των τύπου, του homo oeconomicus. Οι Αυστριακοί οριακοί κατέδειξαν την ανάγκην επιβολής δικαιοσύνης ένεκα του μεταξύ αναγκών και αγαθών μεσολαβούντος εισοδήματος διαφορίζοντος τους ανθρώπους εις πλουσίους και πτωχούς και κατ' αντίστοιχον αυτών αξιόλογησιν, ενώ οι οπαδοί της Σχολής της Λοζάννης υπέδειξαν τινι τρόπω θα επιτυγχάνετο η δικαιοσύνη εντός του ελευθέρου ανταγωνισμού επί τη βάσει του ηδονιστικού λογισμού του homo oeconomicus.

Οι Νεοκλασσικοί θα μελετήσουν την αγοράν και θα καταδείξουν την διαμόρφωσιν της αξίας κατ' εκτίμησιν ελευθέρως εκλογής και υπό την επίδρασιν του παράγοντος του χρόνου. Τούτον οι Νεομαρξιναισταί θα θεωρήσουν εν τη αβεβαιότητι ως οικονομικόν αγαθόν και δη εντός αυτού τούτου του οικονομικού λογισμού απομεμονωμένου εκ πάσης άλλης επ' αυτού επιδράσεως. Θα υποστηρίξουν δε πλήρη οικονομικήν ελευθερίαν και κρατικήν παρέμβασιν υπέρ αυτής (!) Ο Marx πάντως ήτο εκείνος ο οποίος με την επαναστατικήν του θεωρίαν θα προεκάλει την πλέον σοβαράν συζήτησιν περί δικαιοσύνης με την ακραίαν δοξασίαν του

10. Κατά την γνώμην μου το άτομον εν τη ελευθερία του αξιολογεί συνειδητώς αλλά και ασυνείδητος επηρεαζόμενον από το περιβάλλον του, ενώ αι συλλήβδην απειράριθμοι των ατόμων αξιολογήσεις αντικειμενικώς εκφράζονται δια των τιμών. Δεν πρέπει να λησμονώμεν ότι ο άνθρωπος είναι π ρ ό σ ω π ο ν και επομένως ε λ ε υ θ έ ρ α π ν ε υ μ α τ ι κ ή και η θ ι κ ή κ α τ η γ ο ρ ί α αξιολογούσα πνευματικός και υλικάς αξίας, καθώς και επίσης ότι είναι ά τ ο μ ο ν, ήτοι β ι ο λ ο γ ι κ ή και φ υ σ ι ο λ ο γ ι κ ή κ α τ η γ ο ρ ί α ευρισκομένη υπό τον έλεγχον υπερατομικών παραγόντων υπό τους οποίους καθίσταται εις αριθμός αντικειμενικοποιούμενος εντός του πλήθους των συμβιούντων ατόμων, της κοινωνίας. Διότι η ανθρωπίνη συμβίωσις προξενεί δράσεις και αντιδράσεις επί της ατομικότητος του ανθρώπου, και προς τας οποίας τούτο συνήθως συμμορφούται επηρεαζόμενον και μιμούμενον τα άλλα άτομα της κοινωνίας. Όθεν θα επαναλάβωμεν εις το ση μείον τούτο, με τον Marx, ότι κατά την έρευναν του φαινομένου

της αξίας η κοινωνία δέον όπως ληφθή ως προϋπόθεσις εις πάσαν διερευνητικήν προσπάθειαν επί των οικονομικών φαινομένων, μεταξύ των οποίων και το σπουδαιότερον πάντων, το της αξίας. Και τούτο διότι εντός της κοινωνίας διαμορφούνται αι αξίαι και σχηματίζονται αι τιμαί.

Εκ της αξίας όμως προκύπτει και η διανομή και ούτως η δικαιοσύνη κατά την διανομήν του εισοδήματος. Και η δικαία διανομή αύτη, ως υποστηρίζω εις ετέραν εργασίαν μου⁴⁶, είναι αδύνατον να επιτευχθή υπό μονοπωλιακών ανταγωνισμών και τον ιδανικόν τύπον του homo oeconomicus. Αντιπαρέθεσα δε μίαν νέον Οικονομικήν εντός της οποίας εξήτασα το φαινόμενον της αξίας και της διανομής διατυπώσας την θεωρίαν μου περί κόστους εξαρτήσεως ή αποτελέσματος εξαρτήσεως και πως τούτο δύναται να ελαττωθή εντός της Ανθρωπιστικής Οικονομικής⁴⁷.

Επί τη βάσει των ηθικών κριτηρίων τα οποία επιστράτευσα κατά του homo oeconomicus προέτεινα τον νέον ιδανικόν τύπον του homo humanisticus και κατέληξα, περί αξίας, εις τας εξής τελικάς μου παρατηρήσεις :

α) Το φαινόμενον της αξίας είναι θεμελιώδες δια την Οικονομικήν Επιστήμην, η δε εγκατάλειψις του αποδεικνύει την αδυναμίαν της συγχρόνου οικονομικής θεωρίας η οποία ησυχολήθη με την ζήτησιν και τον θεόν — χρήμα, το οποίον όμως

46. Λ.Θ. Χουμανίδη : Συγκριτική των Οικονομικών Συστημάτων, Αθήναι 1975 σελ. 28.

47. L. Th. Houtanidis : Humanitarian Economics «Spoudai» Piraeus 1978 vol. 28 σελ. 21 κ. επ. Η διαφορά της θεωρίας μου της αξίας, προς εκείνην του Marx, είναι βασική εκ του γεγονότος ότι η θεωρία τούτου δεν δύναται να νοηθή χωρίς την έννοιαν της εργατικής δυνάμεως, περιρίζεται δε εις μόνον δύο κλειδας τάξεις. Η ιδική μου συνδυαστική θεωρία στηριζόμενη και εις τον κοινωνικόν παράγοντα θεωρεί ότι το κόστος εξαρτήσεως δύναται να υπάρξη μεταξύ πολλών ανταγωνιζομένων μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων. Και ενώ δι' εκείνον μόνη λύσις είναι η επανάστασις, δι' εμέ είναι η επανάστασις ή και η μεταρρύθμισις εφ' όσον επιτυγχάνεται υπό των συλλογικών δυνάμεων της Δημοκρατίας η ελάττωσις του αποτελέσματος εξαρτήσεως. Τούτο δε προέρχεται εκ του κόστους εξαρτήσεως το οποίον είναι ψυχολογικόν προκύπτον εν τη σχέσει δύο συντελεστών της παραγωγής, του ενός εξουσιάζοντος εντός της λειτουργίας ταύτης τον έτερον, οπότε όσον μικρότερα είναι η αμοιβή του ενός υπό του άλλου τόσον μεγαλύτερον καθίσταται το κόστος εξαρτήσεως τούτου και αντιθέτως. Ο εξουσιασμός όμως ενός συντελεστού της παραγωγής επί του άλλου δύναται να μεταβληθή και εις ίδιον αυτού εξουσιασμόν υπό του έτερου και δη εντός του οικονομικού κύκλου. Και το κόστος εξαρτήσεως αφορά εις όλας τας μεταξύ των συντελεστών της παραγωγής σχέσεις ενώ κυρίαρχος και μόνος εξουσιάζων είναι ο κεφαλαιούχος ή ο μονοπωλητής. Περί τούτων πρβλ. την διερευνητικήν εργασίαν μου: Ο εργατικός μισθός, από της εποχής των κλασικών μέχρι σήμερα Γ' έκδ. Πειραιεύς 1982, σελ. 170 κ. επ. (Πρόλογος Α. Fanfani). Διότι προκειμένου περί μονοπωλητού υπό ελεύθερον ανταγωνισμόν να μην η τιμή τείνει να συμπίση και πλειστάκις συμπίπτει προς το κόστος, όπερ όμως δεν συμβαίνει υπό το μονοπόλιον.

είναι μόνον σύμβολον της αξίας και όχι σωτηρία της Οικονομίας! Πράγμα που προεκάλεσε και τον σύγχρονον πληθωρισμόν «γέννημα και θρέμμα» των leading economists.

β) Η διαμόρφωσις της αξίας προϋποθέτει την κοινωνίαν (κουλτούραν της, τεχνολογίαν της, παραδοσιακάς αξίας της, νοοτροπίαν *ατόμων*, θεσμικόν πλαίσιον της κ.λ.π.) και το ηθικόν κριτήριον κατά την ανταλλαγὴν εντός ορισμένου σταδίου της ιστορικής εξελίξεως.

Η αξία δέον επίσης ὅπως εξετάζεται άνευ του στοιχείου του χρήματος ίνα μη εκφεύγη η έρευνα της καθ' αυτό θεωρήσεως της.

Η αξιολόγησις είναι διττής μορφής, είτε *άμεσος*, και αφορά εις ωρισμένον αγαθόν και το απόθεμα του, είτε *έμμεσος* αφορώσα και εις τα άλλα αγαθά και τα αποθέματα τούτων. Προσέτι υφίσταται ὅρος απαραίτητος αυτής της αξιολογήσεως, το κόστος παραγωγής, το οποίον εν τη εξελίξει σύγκειται ως ελέχθη εκ πέντε αμοιβών⁴⁸ εργατικῶν μισθοῦ, εγγείου προσόδου, επιχειρηματικῶν κέρδους, τόκου και φόρου που λαμβάνουν οι συντελεσταί της παραγωγής εργατῆς, γαιοκτημῶν, επιχειρηματίας (επιχειρηματικὴ πρωτοβουλία), κεφαλαιούχος, Κράτος (κρατικὴ συμπαράστασις). Οι συντελεσταί οὔτοι της παραγωγής συνδυαζόμενοι επί τη βάσει του οικονομικῶν και κοινωνικῶν λογισμῶν παράγουν τα αγαθά.

Τα αγαθά διακρίνονται εις τρεις κατηγορίας : α) Τα σπάνια αγαθά. β) Τα δυσχερῶς πολλαπλασιάζσιμα και γ) Τα ευχερῶς πολλαπλασιάζσιμα.

α) Η αξία των σπανίων αγαθῶν προσδιορίζεται εκ της σπανίας χρησιμότητος των⁴⁹ (σπάνια αγάλματα, σπάνιοι πίνακες, σπάνια έργα τέχνης κ.λ.π.) η δε τιμή των εκ της προσφοράς και ζήτησεως των, η δευτέρα ὅμως είναι εκείνη η οποία επενεργεί επί της πρώτης. Η σπανία χρησιμότης είναι

48. Πλην ἐμοῦ και οι καθηγηταί Giovanni Demaria (*Logica della produzione e della occupazione*, Milano 1950) και Anghel Rugina (*A Monetary dialogue with Karl Marx...* «East European Quarterly» vol. VIII No 3, No 4, 1965) υπεστήριξαν την ὑπαρξιν πέντε συντελεστῶν της παραγωγής. Και μολονότι η θέσις αὕτη εδημοσιεύθη σχεδόν κατά τον αὐτόν χρόνον υφ' ἡμῶν ὅλων, ὅμως δεν εἶχομεν και μεταξὺ μας γνώσιν περί ταύτης ἐξ ἐκάστου ἡμῶν. Ο Malthus πάντως — ὅπως ἔγραψα εις ἐπιστολήν μου ἀπευθυνθείσαν εις τον Καθηγητήν Anghel Rugina — ἦτο ἐκεῖνος ο οποίος εις το βιβλίον του «Principles of Political Economy» (1820) πρώτος ὠμίλησε περί πέντε συντελεστῶν της παραγωγής ἐκδ. Oxford 1951 σελ. 262.

49. Δια του ὅρου σπανία χρησιμότης ἀποφεύγω τον ὅρον της ὀριακῆς ἢ περιθωριακῆς χρησιμότητος η οποία, συν τοις ἄλλοις, απαιτεῖ μέτρησιν, ἡτις είναι ἀδύνατος παρά τας προσπάθειας αἰτινες κατεβλήθησαν ἀνεπιτυχῶς προς τον σκοπὸν αὐτόν ἀπὸ μέρους των : Slutsky, Ainspitz και Lieben, Fisher, Allen, Hicks.

ατομική κατ' εκτίμησιν και κοινωνική τοιαύτη, είναι δε εκείνη ήτις προσδιορίζει, ως κοινωνική σπανία χρησιμότης, την αξίαν των σπανίων αγαθών.

β) Η αξία των μη ευχερώς πολλαπλασιασίμων αγαθών προσδιορίζεται, τόσον εκ της σπανίας χρησιμότητος των όσον και εκ του κόστους παραγωγής των, η δε τιμή εκ της προσφοράς των, κατευθυνόμενης εκ του κόστους και της ζήτησεως των κατευθυνόμενης εκ της σπανίας χρησιμότητος των. Κατά βραχύν χρόνον η ζήτησις προσδιορίζει την τιμήν ενώ κατά μακρόν χρόνον η προσφορά, έχουσα την δυνατότητα να προσαρμοσθή προς την ζήτησιν. Όταν ομιλώμεν περί σπανίας χρησιμότητος των αγαθών τούτων, αναφερόμεθα εις ό,τι είπομεν δια την προηγουμένην κατηγορίαν αγαθών. Προκειμένου όμως περί κόστους παραγωγής των μη ευχερώς πολλαπλασιασίμων αγαθών θεωρούμεν ουχί το ατομικόν κόστος παραγωγής των αλλά το κοινωνικόν κόστος παραγωγής, ήτοι το κόστος το οποίον αναγνωρίζει η κοινωνία δια την καταβολήν προς παραγωγήν των αγαθών τούτων υπό τους όρους και συνθήκας υπ' άς παράγονται ταύτα.

γ) Η αξία των ευχερώς πολλαπλασιασίμων αγαθών προσδιορίζεται εκ του κόστους παραγωγής των (κοινωνικού κόστους) και η τιμή των, εν τω παιγνίω προσφοράς και ζήτησεως, εκ της προσφοράς των.

Τόσον ο Marx όσον και ο Sraffa προσεπάθησαν να αποφύγουν την κατ'εμέ επιτυχή διαίρεσιν των αγαθών προς προσδιορισμόν της αξίας και τούτο διότι ο σκοπός των ήτο να καταδείξουν την σημασίαν της εργασίας. Και η ιδική μας όμως τοποθέτησις, η υπό του Mill εμπνεόμενη, δεν παραγνωρίζει την σημασίαν της εργασίας, δεν δύναται όμως να παρίδη και το στοιχεΐον της χρησιμότητος που συνοδεύη την ατομικήν και κοινωνικήν εκλογήν. Διότι εάν δεν υφίσταται τοιαύτη παύει μια κοινωνία να είναι δημοκρατική. Ιδού διατί ο Marx και οι οπαδοί του κατηγορήθησαν ότι υπεστήριξαν ανελεύθερα συστήματα.

Εάν όμως ο Sraffa ήκολούθησε τα ίχνη της μαρξιστικής θεωρίας, εφ' όσον επηρεασμένος ήτο εκ του Ricardó, εχρησιμοποίησε όμως την υποθετικήν μεθοδολογίαν, αντίθετον εκείνης του Karl Marx. Όσον αφορά δε δια την υπ' αυτού σύλληψιν δύο ειδών ισορροπιών χρησιμοποίησε τον τρόπον σκέψεως του Schumpeter. Ενώ όμως ο Αυστριακός οικονομολόγος προσεπάθησε δια του υποθετικού του υποδείγματος του Kreislauf να υπόδειξη την σημασίαν του επιχειρηματίου, ο Sraffa ηθέλησε να κατάδειξη την ανισορροπίαν εν τω συστήματι και τας συνεπείας της μη δικαίας διανομής εν αυτώ. Προσέτι και η θεωρία του περί πλεονάσματος (Surplus) πάσχει διο και το σύστημα του να μεν προκαλεί το ενδιαφέρον του οικονομολόγου όμως είναι άχρηστον εν τη πράξει.

BIBΛIOΓΡΑΦΙΑ

- Barucci, P. : The spread of marginalism in Italy : «The Marginal Revolution in Economics», 1973.
- Bresciani - Turoni, C. : Alcune lezioni sulla teoria della productivité marginale «Giornale degli Economisti», 1941.
- Brofebrenner, M. : The structure of Revolutions in Economic Thought «History of Political Economy», 1971, vol. 3.
- Blaug, M. : Was there a marginal revolution ? «The Marginal Revolution in Economics» (ed. R. D. C. Black, A. W. Coats, C. D. W. Goodwin), 1973.
- Blaug, M. : The Methodology of Economics, Cambridge University Press, 1980.
- Coats, A. W. : Is there a structure of Scientific Revolutions in Economics? «Kyklos» 1969, vol. 22.
- Debreu, L. : La Théorie de la Valeur, Paris, 1966.
- Deleplace, G. : Théories du Capitalisme : Une Introduction, Paris, 1981.
- Demaria, G. : Logica della produzione e dell' Occupazione, Milano, 1950.
- Dobb, M. : Political Economy and Capitalism, London, 1950.
- Dobb, M. : Theories of Value and Distribution since Adam Smith, London, 1973.
- Knight, F. H. : On the History and Method of Economics, 1956.
- Ferguson, C. : The Neoclassical Theory of Production and Distribution, C. U. P. 1969.
- Garegnani, P. : Il capitale nelle théorie della distribuzione, Milano, 1960.
- Garrison, R. W. : Austrian Macroeconomics, London 1978.
- Hutchison, W. I. ; On Revolutions and Progress in Economic Knowledge, Cambridge, 1978.
- Houmanidis, L : Humanitarian Economics «SPOUDAI» Piraeus 1978.
- Lester, A. R. : Shortcoming of marginal analysis «American Economy Review», 1946.
- Macchioro, A. Rileggendo fra Ricardo e Sralla AH del III Convegno Nazionale degli storici del pensiero elonomico» (a cura di Roberto Fini) Bologna 1977.
- Mandel, E. : Ricardo, Marx, Straffa (The Langston Memorial Volume), 1984.
- Meek, R. : Studies in the Labour Taery of Value, 1973.

- Meek, R: Mr Sraffa's rehabilitation of Classical Economics Scottish Journal of Political Economy 1961 vol. 8.
- Pigou, A. C. : Economic Science in relation to practices, 1908.
- Robinson, J. : Heresies Economiques (γαλλ. μετάφρασις), Paris, 1972.
- Robinson, J. : Economic Philosophy, London, 1962.
- Rogin, L. : Meaning and Validity of Economic Theory, 1956.
- Rugina, A. : A Monetary Dialogue with Karl Marx «East European Quarterly», vol. vol. VIII, No 3, Boston Mass., 1975.
- Shand, H. - Schackle, Gr., L. S. : Subjectivist Economics, Exeter, 1980-1981.
- Sraffa, D. : The laws of return under competitive conditions «Readings in Price Theory» Allen Unwin 1953 και «Economic Journal» vol. 36, 1928.
- Sraffa, D. : Production of Commodities by means of commodities, London, 1960.
- G. Stamatis : Piero Sraffa und sein Verhältniss zu Ricardo und Marx «Göttinger Beiträge zur Gesellas chaffsteorie» 1979.
- Χουμανίδη, Λ. Θ. : Η υποκειμενική περί αξίας θεωρία, από της εποχής των Φυσιοκρατών μέχρι σήμερα, Αθήνα, 1954.
- Χουμανίδη, Λ. Θ. : Η αντικειμενική περί αξίας θεωρία, από της εποχής των Κλασσικών μέχρι σήμερα, Αθήνα, 1984.